

Марина БОРИСЛАВСЬКА¹

СУБ'ЄКТИ СПАДКОВОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА ТА СУБ'ЄКТИ (УЧАСНИКИ) СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Досліджено особливості спадкового правовідношення, які дозволяють охарактеризувати його суб'єктивний склад. Встановлено, що спадкові правовідносини є регулятивними, але за наявності порушень спадкових прав трансформуються в охоронні. З'ясовується зіставлення понять «суб'єкт спадкового права», «суб'єкт спадкового правонаступництва», «суб'єкт спадкового правовідношення», «учасник спадкового правовідношення». Встановлено, що спадкодавець та спадкоємець є суб'єктами спадкового правонаступництва. Додатково підтверджено висновок, що спадкодавець не може бути суб'єктом спадкового правовідношення, оскільки з моменту смерті його правоздатність припиняється.

Спадкоємець є центральним або обов'язковим суб'єктом (учасником) спадкового правовідношення, оскільки без спадкоємця спадкового правовідношення не може бути взагалі. Встановлено, що категорії «учасник спадкових правовідносин» та «суб'єкт спадкових правовідносин» є тотожними та похідними категорії «суб'єкт спадкового права» її похідними від неї. Доведено, що спадкове правовідношення слід визнати умовно-абсолютним, оскільки пасивний обов'язок належить абсолютно всім особам, а

¹ кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
civil@univer.km.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-9389-2914>.

активний обов'язок — нотаріусу. Встановлено існування спадкового основного та спадкових допоміжних правовідносин. Проведено класифікацію учасників спадкових правовідносин за критерієм їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків та за наявністю свого інтересу у спадкуванні. Проведений загальний аналіз цивільно-правового статусу спадкодавця та спадкоємця. порушується питання надання тестаментоздатності неповнолітнім особам (в тому числі емансипованим). Проведено класифікацію спадкоємців за особливостями закликання до спадкування, за фактом поінформованості про відкриття спадщини, залежно від місця проживання спадкоємців. Оскільки переважна більшість спадкоємців є фізичними особами, то окрема характеристика надана фізичним особам-спадкоємцям. Досліджено досвід різних країн щодо посмертної репродукції та можливості спадкування такими дітьми.

Ключові слова: спадкове правовідношення, спадкодавець, спадкоємець, насцитурус, посмертна (постмортальна) репродукція, спадкування постмортальними спадкоємцями.

Тривалий час спадкові правовідносини не виступали об'єктом спеціальних цивільно-правових досліджень. Зазвичай їх дослідження відбувалося через категорії загальних понять спадкового права та окремих інститутів спадкового права. Проте, будучи врегульованими правовими нормами, спадкові відносини набувають ознак правовідносин. На сьогоднішній день теорія спадкового правовідношення все частіше є об'єктом наукових пошуків [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Як і будь-які цивільні правовідносини, спадкові правовідносини виникають між визначеними суб'єктами, спрямовані на певні об'єкти та мають визначений законодавцем зміст [7, с. 46; 8, с. 17], а підставою їх виникнення, зміни чи припинення виступають юридичні факти.

Водночас специфіка цих правовідносин, їх структури, особливостей підстав їх виникнення та динаміки зумовлює низку питань теоретичного та практичного плану, які не мають однозначної відповіді. Цим і можна пояснити певне «ігнорування» характеристики спадкових правовідносин науковцями радянського та пострадянського періоду. Окрім того, спадкові правовідносини не є «класичними» з погляду традиційної класифікації цивільних правовідносин. Зупинимося на аналізі спадкових правовідносин та особливостях їх суб'єктного складу.

Насамперед слід визнати, що спадкові правовідносини за своїм характером є *регулятивними* правовідносинами [5, с. 8], які виникають у зв'язку з традиційною, нормальною, врегульованою правом, хоча й трагічною для оточуючих обставиною — смертю особи, яка внаслідок цієї події починає називатися спадкодавцем. За допомогою регулятивних відносин відбувається правомірна діяльність суб'єктів цивільного права [9, с. 58]. У разі порушення прав учасників спадкового правовідношення виникають охоронні правовідносини, але, за твердженням В. В. Валах, вони виходять за межі регулювання нормами спадкового права [5, с. 8]. Проте більш прийнятною бачиться позиція О. П. Печеного, який вказує, що, незважа-

ючи на регулятивний характер права на спадкування, йому характерні й охоронні елементи. Серед охоронних можливостей спадкоємця науковець називає право вимагати вжиття заходів щодо охорони спадкового майна в нотаріальному порядку [10, с. 243]. На це слід зазначити, що оскільки фактично загальновизнано, що до змісту суб'єктивного цивільного права входить право на захист, то захисні (охоронні) можливості містяться у кожному праві. Окрім того, спадкові правовідносини виникають завжди як регулятивні, й лише при їх порушенні тощо можуть стати охоронними. І навіть звернення спадкоємця за вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна не є показником наявного порушення. Звичайно, коли має місце протиправна відмова нотаріуса (нотаріальної контори) у вчиненні заходів щодо охорони спадкового майна, або вчинення перешкод іншими особами при здійсненні опису та охорони спадкового майна [11; 12], то, звичайно, має місце правопорушення. Так, як з'ясував суд, в одній ситуації опис майна не видалось провести у зв'язку з письмовим запереченням особи (не спадкоємця), яка зареєстрована у спадковій квартирі й виступила проти вжиття охоронних заходів [12]. Часто нотаріуси взагалі не можуть пояснити, чому, прийнявши заяву від спадкоємця про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна, вони таких заходів не вживали [13; 14]. Здебільшого спадкоємці просять вжити заходів щодо охорони спадкового майна у випадках, коли таке майно після відкриття спадщини перебуває у володінні сторонніх осіб, які взагалі не є спадкоємцями [11; 14], є «обов'язковими спадкоємцями» [13], або спадкоємцями, інтереси яких суперечать інтересам інших спадкоємців і які часто самостійно управляють та активно розпоряджається спадковим майном, внаслідок чого зменшується обсяг спадкової маси [15]. Таким чином, регулятивний характер спадкових правовідносин не виключає й застосування заходів щодо охорони та захисту спадкових прав.

Важливо також оцінити місце спадкових правовідносин у класифікації правовідносин за ознакою визначеності суб'єктів. Для цього зупинимося на доктринальній дискусії щодо суб'єктного складу спадкових правовідносин, зокрема щодо віднесення до таких суб'єктів спадкодавця. З одного боку, є загальновизнаним, що категорія правовідносин як відносин суспільних зумовлює наявність як мінімум двох суб'єктів [16, с. 389–390]. Як вказує З. В. Ромовська, правовідносини за участю лише однієї особи є неможливими [17, с. 177]. З другого боку, спадкодавець — це особа, у зв'язку зі смертю якої та на наступний день після настання цієї події (а при оголошенні фізичної особи померлою — після вступу в законну силу рішення суду чи в день, визначений цим рішенням) відкривається спадщина [7, с. 47]. Отже, спадкодавцем вважається фізична особа, яка померла, і при цьому її суб'єктивні права переходять до інших осіб у порядку, встановленому нормами спадкового права. Після прийняття спадщини спадкоємець стає учасником правовідносин, суб'єктом яких раніше був спадкодавець. Отже, внаслідок спадкування відбувається заміна суб'єкта у правовідношенні [18, с. 564].

Таким чином, існують різні підходи щодо того, чи слід вважати спадкодавця суб'єктом спадкових правовідносин.

Більшість науковців (Н. С. Глусь, Ю. Б. Гонгало, Ю. О. Заїка, О. Є. Кухарев, Є. О. Рябоконт, І. В. Спасибо-Фатеева, Ю. К. Толстой) заперечує віднесення спадкодавця до суб'єктів спадкових правовідносин, аргументуючи насамперед тим, що спадкові правовідносини виникають лише після смерті спадкодавця, а зі смертю він втрачає правоздатність відповідно припиняється і його можливість перебувати в будь-яких конкретних правовідносинах [19, с. 713; 4; 20, с. 10–11; 21, с. 165; 2, с. 14; 22, с. 10–11; 23, с. 539–540]. Так, Є. О. Рябоконт зазначає, що суб'єктами спадкового правовідношення виступають спадкоємці [2, с. 14].

Водночас інші дослідники (Ю. Н. Власов, В. В. Калінін, І. Л. Корнеева, Р. Р. Ленковська, Х. З. Піцик) вважають, що суб'єктами спадкових правовідносин є саме спадкодавець і спадкоємець [24, с. 67; 25, с. 48–50; 26, с. 20; 27; 28, с. 913; 29, с. 409]. Х. З. Піцик прийшла до висновку, що хоча під час виникнення спадкового правовідношення спадкодавця уже нема в живих, але він *володіє низкою прав та обов'язків* [27, с. 16] (курсив мій — М. Б.). Зокрема, серед прав померлого спадкодавця науковець виділяє такі: право спадкодавця на здійснення його волі на спадкування за законом; право спадкодавця на усунення від спадкування негідних спадкоємців; право спадкодавця на перехід усього його майна, яке може спадкуватися відповідно до законодавства, до його спадкоємців; право спадкодавця на збереження за ним прав та обов'язків, що нерозривно пов'язані з його особою; право спадкодавця на одержання спадкоємцями коштів у зв'язку з відшкодуванням йому збитків, моральної шкоди та у зв'язку зі сплатою неустойки (штрафу, пені) [27, с. 16]. Х. З. Піцик вважає, що спадкодавець має не тільки права, але й обов'язки. Так, до обов'язків спадкодавця науковець відносить обов'язок щодо матеріального забезпечення членів своєї сім'ї; обов'язок спадкодавця щодо відшкодування завданої ним шкоди (збитків) та моральної шкоди; обов'язки спадкодавця, пов'язані з укладеними договорами [27, с. 16]. Дуже схожий підхід до окреслення широкого кола прав та обов'язків спадкодавця демонструє й Р. Р. Ленковська [25, с. 48–50].

Вважаємо такий підхід абсолютно відірваним від життя. Безперечно, що права та обов'язки можуть належати лише тим особам, які здатні їх здійснювати (виконувати), до яких померлі особи, які перестають бути суб'єктами права, безперечно, не належать¹. Правильним є висновок, що визнати спадкодавця суб'єктом спадкового правовідношення з позиції загальної теорії права просто неможливо [4, с. 43]. Слід визнати, що права та обов'язки, які Х. З. Піцик трактує як такі, що належать спадкодавцю, найімовірніше, входять до складу спадщини, а відповідно вже знаходять-

¹ На сьогодні все більшої популярності набуває практика кріоконсервування тіла померлих осіб, яка здійснюється або за їх згодою або з ініціативи їх близьких з метою їх «оживлення» тоді, коли наука досягне рівня, коли навчиться виліковувати нині невиліковні хвороби чи долати старість [30; 31]. У тому варіанті, як це бачиться на сьогодні, колись померлих людей, тіло яких було «закріоконсервоване», оживлять, і вони знову стануть учасниками суспільних відносин. Звичайно, що рано чи пізно наука навчиться вирішувати це завдання, як і постане запитання щодо «відновлення» чи «поновлення» їх правового статусу. Проте згідно з чинними законодавчими та доктринальними підходами померла особа суб'єктом права не є.

ся у стані переходу до інших осіб (спадкоємців). Як вказує Ю. Б. Гонгало, особливість спадкового правовідношення якраз у тому й полягає, що оскільки одного із суб'єктів права не стає (помирає), виникає необхідність визначити юридичну долю правовідносин, у яких перебував померлий [4, с. 43].

Отже, безперечно, що аксіоматична теза про те, що право- та дієздатність припиняються зі смертю¹, а права та обов'язки фізичної особи для неї припиняються з моменту її смерті, не має винятків і для спадкового права.

Л. В. Козловська, в цілому підтримуючи тезу про те, що спадкодавець не може розглядатися як суб'єкт спадкових правовідносин, пропонує своє бачення його ролі. Так, науковець відносить спадкодавця та спадкоємця до *суб'єктів спадкування*, вважає їх *суб'єктами спадкового правонаступництва* (курсив мій — М. Б.), проте **не суб'єктами спадкових правовідносин** [32, с. 40–41]. І цей висновок повною мірою слід підтримати. Отже, однозначно можна стверджувати, що суб'єктом спадкового правовідношення є спадкодавець.

Найбільш наближеним до істини, на нашу думку, є висновок науковців, що спадкові правовідносини є *абсолютними* [5, с. 8; 33, с. 70; 4, с. 44–45], тобто правовідносинами, в яких чітко визначена лише уповноважена особа, а зобов'язаними є «всі і кожен», хто знаходиться в межах юридичної доступності до неї. У цілому їх роль зводиться до пасивного утримання від дій, які можуть бути перешкодою у здійсненні права спадкування (наприклад, знищення заповіту чи виготовлення підробленого заповіту, яким скасовано заповіт на користь цього спадкоємця тощо) [4, с. 44]. І хоча цей висновок підтримується далеко не усіма науковцями, проте він єдиний, на нашу думку, дозволяє дати відповідь на питання про суб'єктний склад спадкового правовідношення. А саме це питання залишається одним із найбільш дискусійних у теорії спадкового правовідношення. Відповідно активним учасником спадкового правовідношення є спадкоємець, який має право на набуття права власності та зобов'язальні права і обов'язки (спадщини) у майбутньому шляхом реалізації спадкових прав, або, за словами Л. В. Козловської, «виключно спадкоємець як універсальний правонаступник є уповноваженим суб'єктом у правовідношенні із спадкуванням» [32, с. 184; 34].

Проте для реалізації спадкових прав спадкоємця недостатньо лише утримання усіх і кожного від здійснення йому перешкод. Дійсно, спадкоємець може реалізувати своє право спадкування або не реалізовувати його. Для здійснення свого права він має право вчинити певні дії (прийняти спадщину, відмовитися від спадщини на користь будь-якого іншого спадкоємця або без вказівки конкретної особи, прийняти спадщину за однією із підстав та відмовитися від прийняття за іншою підставою спадкування) або не вчинити жодних дій [4, с. 44]. Проте не можна погодитись з висновком Ю. Б. Гонгало, що спадкоємець може реалізувати своє право без допомоги інших осіб [4, с. 44]. Враховуючи те, що в законодавстві

¹ Цей висновок має законодавче підтвердження в ч. 4 ст. 25 ЦК України.

України передбачено фактично єдиний спосіб прийняття спадщини — подання заяви до нотаріуса, спадкоємець не може реалізовувати свої спадкові права самостійно, без участі нотаріуса¹.

Отже, «всі і кожен» у спадковому правовідношенні мають обов'язок пасивного типу — не перешкоджати, а нотаріус, причому наперед невідомо, який саме, навіть визначення місця відкриття спадщини, і відповідно заведення спадкової справи, може бути предметом розгляду судом, — має обов'язок активного характеру (зокрема завести спадкову справу, приймати заяви від спадкоємців, вчиняти інші дії, видати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом).

З цього можна зробити висновок, що «абсолютність» такого правовідношення є неповною, неklasичною. У зв'язку з цим, пропонуємо називати спадкове правовідношення *умовно-абсолютним*. Відносим воно також бути не може, оскільки, по-перше, відсутня наперед чітко визначена зобов'язана особа — нотаріус, а, по-друге, має місце пасивний обов'язок інших осіб.

Після того, як з'ясували, хто у спадковому правовідношенні виступає зобов'язаними особами, доречно визначитися із термінологією, зокрема з'ясувати зіставлення понять «суб'єкт спадкового правонаступництва», «суб'єкт спадкового права», «суб'єкт спадкового правовідношення» та «учасник спадкового правовідношення». Вище вже було з'ясовано, що суб'єктами спадкового правонаступництва є спадкодавець та спадкоємець. Дослідження понять «суб'єкт права», «учасник правовідношення» та «суб'єкт правовідношення» охоплюється багатьма юридичними науками. За найбільш традиційним підходом, який ми також підтримуємо, категорії «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідношення» не визнаються тотожними. При цьому виходять з того, що «суб'єкт права» — це особа, що володіє правосуб'єктністю, тобто особа, потенційно (взагалі) здатна бути учасником правовідносин. Як справедливо вказують Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova, найбільший рівень абстрактності властивий поняттю «суб'єкт права» [35, с. 19]. Це особа, яка володіє правоздатністю, при цьому про *право* йдеться в розмінні певної сукупності правових норм. У свою чергу, суб'єкт (учасник) правовідносин — це реальний учасник *конкретних* правовідносин, який перебуває у правовому зв'язку з іншими суб'єктами (учасниками) суспільних відносин. Тобто за конкретних умов особа може виступати суб'єктом спадкового права, але при цьому ніколи не стати суб'єктом спадкових правовідносин [8, с. 49–50]. Слід вказати, що в юридичній літературі відсутня єдність у тлумаченні наведених нами понять, зокрема досить популярною є ідея розмежування понять «учасник спадкових правовідносин» та «суб'єкт спадкових правовідносин» [8; 1, с. 6], хоча, на нашу думку, ясного та чіткого пояснення такого розмежування не наводиться.

¹ У цьому випадку ми не говоримо про осіб, які «презюмуються» такими, що прийняли спадщину (ч. 3–4 ст. 1268 ЦК України), оскільки вони, як і інші спадкоємці, для підтвердження свого права власності повинні мати свідоцтво про право на спадщину за законом чи за заповітом.

Відповідно категорії «учасник спадкових правовідносин» та «суб'єкт спадкових правовідносин» вважаємо тотожними та категорії «суб'єкт спадкового права» та похідними від неї. Дві перші зазначені категорії вказують на особу, яка наділяється певними правами та обов'язками [8, с. 50]. Не всі дослідники вважають їх тотожними. Так, І. І. Гловач-Хомин стверджує, що поняття «учасник спадкових правовідносин» є ширшим за обсягом від поняття «суб'єкт спадкових правовідносин». Також науковець вказує, що чітко визначеними, уповноваженими суб'єктами спадкового правовідношення є виключно *спадкоємці* [8, с. 49–50]. Слід визнати, що спадкове правовідношення може мати як свій суб'єкт лише одного спадкоємця, множинності тут бути не може. Тобто якщо до спадкування закликається декілька спадкоємців, то кожен із них є суб'єктом окремого спадкового правовідношення.

Безперечно, науковці підкреслюють особливу роль спадкоємців у спадкових правовідносинах. Так, їх називають *центральною* [37, с. 31–37] або *обов'язковими* [6, с. 17] суб'єктами. Це, насамперед, можна пояснити тим, що без спадкоємця спадкового правовідношення не може бути взагалі [6, с. 17]. Проте, як уже було доведено, спадкоємці — єдині суб'єкти спадкового правовідношення, наділені правом (тобто уповноважені особи).

Правовий статус спадкоємців є й найбільш дослідженим у сучасній цивілістичній доктрині. На відміну від нього щодо інших категорій осіб, права та обов'язки яких також визначено в межах кн. 6 ЦК України (відказоодержувачів, виконавців заповіту, кредиторів спадкодавця, осіб, на користь яких здійснено покладення тощо), науковцями приділено не виправдано мало уваги [36].

Як уже вказувалося, спадкоємець відноситься до кола учасників спадкового правовідношення. Зазвичай у юридичній літературі досить по-різному викладаються положення про учасників спадкового правовідношення (окрім спадкоємця). На нашу думку, окреслення кола учасників правовідношення може бути здійснене лише після дослідження мети спадкового правовідношення. Так, основна та єдина мета спадкового правовідношення — настання спадкового правонаступництва. Проте І. І. Гловач ставить правильне запитання про те, чи вплине відмова відказоодержувача від заповідального відказу на обсяг прав спадкоємця [36, с. 203]. Звичайно, що вплине. Тобто, й інші наближені правовідносини впливають на правовідношення спадкове. Це стосується й правовідносин щодо охорони спадкового майна та інших. Окрім того, всі інші правовідносини, які безпосередньо не призводять до спадкування, не є спадковими, проте триваюче спадкове правовідношення може бути визнано одним із юридичних фактів, які входять до фактичного складу та можуть забезпечувати мету виникнення інших наблжених правовідносин. Наприклад, правовідношення щодо заповідального відказу має іншу мету, хоча й не може виникнути без наявності спадкового правовідношення. Правовідношення щодо охорони спадщини чи виконання заповіту має допоміжну мету, яка сприяє збереженню спадкового майна для подальшого спадкування. Таким чином, усі інші правовідносини (в тому числі із наведених вище прикладів), які не

забезпечують спадкового правонаступництва, можна назвати спадковими лише умовно. Проте, враховуючи їх тісний взаємозв'язок з правовідношенням щодо спадкування, слід вважати їх *спадковими допоміжними правовідношеннями*. А правовідношення з приводу спадкового правонаступництва є *спадковим основним правовідношенням*.

Отже, поняття «спадкове правовідношення» є збірною, абстрактною категорією і може мати місце в реальному житті за відсутності якихось ускладнюючих відносин під час спадкування (спадкове основне правовідношення), так і правовідносини, учасниками яких є відказоодержувач, кредитор(и), виконавець заповіту тощо. Запропонований нами підхід дозволяє розмежувати між собою різні правовідносини (спадкові допоміжні правовідносини). Деякі з цих правовідносин другого виду виникають і розвиваються вже після припинення спадкового основного правовідношення. Такими є правовідношення між відказоодержувачем та власником успадкованого майна. Так, Крюківський районний суд м. Кременчука розглядав справу про виконання зобов'язання, що виникло внаслідок заповідалного відказу на підставі заповіту. Позивач (дочка спадкодавця) просила зобов'язати відповідача (дружину спадкодавця) виконати зобов'язальний відказ — сплатити 5 тис. дол. США. У судовому засіданні було встановлено, що дружина померлого до моменту розгляду справи в суді не зверталась до нотаріуса за одержанням свідоцтва про право на спадщину на земельні ділянки або інше рухоме чи нерухоме майно. Водночас згідно із законодавством нотаріус тільки при видачі свідоцтва про право на спадщину вправі вимагати сплати заповідалного відказу від спадкоємця, а строк отримання свідоцтва про право на спадщину законодавством не встановлений. Із урахуванням викладеного, суд зробив висновок, що право позивача не порушене, тому в задоволенні позову було відмовлено [38]. Отже, з наведеного прикладу можна зробити висновок, що між припиненням спадкового правовідношення та припиненням внаслідок виконання правовідношення щодо зобов'язального відказу може існувати навіть досить значний часовий розрив.

Неправильним вважаємо ще більш широкий підхід до розуміння спадкового правовідношення, за яким Р. Р. Ленковська спадкові правовідносини визначає як комплекс юридичних зв'язків, заснованих на нормах спадкового права, які виникають між спадкодавцем, спадкоємцями та іншими особами щодо складання заповіту, з приводу відкриття спадщини, з приводу прийняття або відмови від спадщини, з приводу охорони спадщини, виконання заповіту та інші правові відносини, засновані на нормах спадкового права [25, с. 47–48]. На рахунок останньої групи з цих правовідносин уже зазначалося. Окремо варто вказати про відносини щодо складання заповіту: вони не є спадковими хоча б тому, що першим юридичним фактом, з якого починається накопичення фактичного складу, який може призвести до спадкування, є смерть фізичної особи (оголошення її померлою), і не кожен складений заповіт ввійде до такого складу.

При подальшому викладенні для зручності термін «спадкове правовідношення» буде використовуватися нами в розумінні «спадкове основне правовідношення» (окрім випадку, коли буде виникати потреба у відме-

жуванні від спадкового допоміжного правовідношення), хоча, як уже говорилося, останні правовідносини по своїй суті не є спадковими.

У юридичній літературі можна зустріти різні підходи до класифікації учасників спадкових правовідносин [8, с. 15–16; 5, с. 12–13]. Для характеристики особливостей їх участі в зазначених відносинах найбільш показовими є поділи за критерієм їх *суб'єктивних прав та юридичних обов'язків* та за *наявністю свого інтересу у спадкуванні*. Ці класифікації мають важливе значення в частині деталізації цивільно-правового статусу учасників, хоча й певною мірою ці класифікації дублюють одна одну. За цими поділами виділяють наступні групи учасників спадкових правовідносин:

1) учасники, які володіють усією сукупністю прав та обов'язків, що переходять в порядку спадкування (мають свій інтерес у спадкуванні) — спадкоємці (ст. 1222 ЦК України);

2) учасники, що наділені окремими правами та обов'язками, що переходять у процесі спадкування (мають юридичний інтерес щодо спадщини [5, с. 12–13], проте не мають права спадкування), зокрема: відказоодержувачі, особи, на користь яких здійснено покладення, кредитори спадкодавця (ч. 2 ст. 1237, ч. 2 ст. 1240, ст. 1231 ЦК України). Особливості правового статусу цих осіб як учасників спадкових правовідносин вивчаються під час аналізу відповідних інститутів та норм спадкового права (насамперед, спадкування за заповітом);

3) учасники, які не мають жодних прав щодо спадкового майна, але наділяються обов'язками щодо його охорони, сприяння у реалізації прав спадкоємців щодо спадщини та оформлення спадкових прав (виконавці заповіту, нотаріуси, тощо) [8, с. 65–66]. Суб'єкти цієї групи своїми діями не впливають на виникнення та розвиток спадкових відносин, а лише сприяють успішній діяльності інших учасників шляхом надання необхідної технічної допомоги, вчиняють допоміжні дії, надають необхідний фактичний матеріал тощо. Ці суб'єкти здійснюють вплив на спадкові правовідносини [40, с. 9], не володіють особливим інтересом у спадкових правовідносинах. Правовий статус таких учасників може визначатися умовами конкретного договору (наприклад, договір управління спадковим майном), або нормами законодавства [8, с. 65].

Проте специфіка спадкового правовідношення виявляється й тут. Повністю самостійно згідно з чинним законодавством жоден спадкоємець не може реалізувати свої спадкові права. З цього можна зробити висновок, що спадкоємцю протистоять всі інші особи, причому як ті, що зобов'язані утримуватись від дій, що перешкоджають здійсненню спадкових прав, так і ті, що зобов'язані сприяти реалізації спадкоємцем своїх спадкових прав [5, с. 8]. Конкретний перелік таких зобов'язаних осіб залежить від змісту спадкового правовідношення, виду спадкового правонаступництва, яке опосередковують ті чи інші правовідносини [32, с. 184; 34, с. 163–188]. Такими зобов'язаними учасниками спадкового правовідношення, які сприяють здійсненню прав та виконанню обов'язків щодо спадщини, слід визнати виконавця заповіту, нотаріуса, суд у спірних чи пе-

редбачених законом випадках [5, с. 12–13]. Необхідно розмежовувати функції та компетенцію нотаріуса та суду у спадкових правовідносинах.

Усі повноваження нотаріусів та суду у межах спадкового правовідношення В. В. Валах поділяє на дві групи:

- а) ті, які спрямовані на охорону прав спадкоємців;
- б) ті, які спрямовані на охорону спадкового майна [5, с. 12–13].

Спадкові відносини з іноземним елементом передбачають участь і співпрацю не лише українських та іноземних нотаріусів, а й консулів, а також застосування норм міжнародного та іноземного права [40, с. 8]. Кожна із вказаних категорій осіб виконує відповідну роль у динаміці спадкового правовідношення, а тому підхід з приводу того, що вони не виступають учасниками спадкових правовідносин, є помилковим [8, с. 62].

Як показує аналіз судової практики, зокрема, оскаржуються дії (бездіяльність) нотаріуса щодо відмови у видачі свідоцтва про право на спадщину у зв'язку із відсутністю правовстановлюючих документів на спадкове майно, нездійснення ним заходів щодо охорони спадкового майна тощо [41]. Проте зазвичай нотаріуси залучаються до судового розгляду як треті особи без самостійних вимог. До осіб, які зобов'язані утримуватися від дій, що перешкоджають здійсненню прав щодо спадщини спадкоємцем чи іншими учасниками, слід віднести всіх і кожного, хто знаходиться в межах юридичної доступності. Це стосується й осіб, які можуть стати спадкоємцями за умови «неспадкування» іншими особами (наприклад, спадкоємці наступної черги при спадкуванні за законом).

Виділення серед спадкових основних та допоміжних правовідносин дозволяє критично поставитися до висновку науковців, що спадкові правовідносини можуть мати як абсолютний характер (наприклад, при спадкуванні за законом), так і відносний характер (при спадкуванні за заповітом, яким на користь конкретної особи встановлено відказ), або, коли відомі обидва учасники таких відносин [25, с. 47]. Нами вже був аргументований висновок, що спадкове основне правовідношення є умовно-абсолютним. При цьому слід визнати, що спадкові допоміжні правовідносини зазвичай є не абсолютними, а навпаки, відносними. Так, у правовідносинах щодо заповідального відказу спадкоємець стає зобов'язаним суб'єктом, а відказоодержувач — уповноваженим.

Водночас для спадкування важливе значення має аналіз правового статусу суб'єктів спадкового правонаступництва — спадкодавця та спадкоємців.

Спадкодавець, як уже вказувалося, є суб'єктом спадкового правонаступництва, проте не виступає суб'єктом (учасником) спадкового правовідношення. Проте роль цієї особи є особливою, оскільки саме з його смерті спадкування стає можливим у принципі.

Окрім того, воля спадкодавця є важливим фактором, за допомогою якого формується склад спадкового відношення — призначаються спадкоємці, визначається обсяг спадкового майна, права й обов'язки учасників спадкового відношення та третіх осіб, причетних до спадкування [42, с. 178].

Спадкодавець — це фізична особа, майно якої після її смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Відповідно слід погодитись з З. В. Ромовською, що спадкодавцем є людина, яка залишила після себе хоч якусь матеріальну цінність, яка може викликати інтерес у потенційного спадкоємця чи територіальної громади [17, с. 26].

Спадкодавець є однією із центральних фігур у спадковому праві. Спадкодавець вправі висловити своє волевиявлення щодо долі свого майна у заповіті, у тексті якого вказати осіб, яких він призначає спадкоємцями, визначити розмір їхніх часток у спадщині, зробити інші розпорядження майнового та немайнового характеру. Однак і при спадкуванні за законом має значення воля спадкодавця. Її слід трактувати так, що за відсутності заповіту спадкодавець повністю погоджується з положеннями закону, які регулюють усі питання спадкового наступництва. В іншому випадку він мав можливість їх змінити шляхом складання заповіту [42, с. 178].

Спадкодавцем може бути тільки фізична особа, незалежно від громадянства, оскільки будь-яка людина як суб'єкт цивільних правовідносин є правоздатною (ч. 1 ст. 25 ЦК України). Причому вона може бути спадкодавцем незалежно від віку, статі, стану здоров'я, інших характеристик тощо. Отже, спадкування відбувається після смерті як дієздатних, так і недієздатних громадян. Однак заповідати майно може лише дієздатна особа, тобто лише дієздатна фізична особа може бути спадкодавцем за заповітом. Необхідно встановити, чи помер спадкодавець. Нюанси (наприклад, явка особи) може мати місце під час застосування презумпції смерті у випадку оголошення особи померлою). Іноді можуть мати значення і причини смерті (наприклад, для усунення від спадкування негідних спадкоємців) [23, с. 545].

Відповідно не можуть бути спадкодавцями юридичні особи та публічно-правові утворення. Після припинення юридичних осіб спадкування не відбувається, може мати місце правонаступництво, але воно не врегульовується спадковим правом. Слід погодитись з В. В. Ровним, що юридичні особи, держава, інші публічно-правові утворення не можуть використовувати спадкування як правову форму передачі майна іншим особам [23, с. 596–597].

Заповідач на момент вчинення вказаного правочину повинен бути повністю дієздатним. В. В. Валах, аргументуючи необхідність віднесення тестаментоздатності до складу цивільної правосуб'єктності фізичної особи-заповідача, вказує на існування так званих нетестаментоздатних осіб-заповідачів. До такої категорії автор, окрім недієздатних осіб, обмежено дієздатних осіб та осіб, які на момент складання заповіту не усвідомлювали значення своїх дій та/або були нездатні керувати ними, науковець відносить ще дві групи осіб: по-перше, осіб, які вчинили самогубство чи замах на самогубство (за рішенням суду) та осіб, які не вміють чи не можуть читати та/або писати (стосовно секретних заповітів) [5, с. 8]. Щодо такої позиції слід зазначити, що законодавство жодним чином не підтверджує подібного висновку, особливо на рахунок самогубців. Тому вважаємо такий висновок В. В. Валах безпідставним.

Аналізуючи питання заповідальної дієздатності (тестаментоздатності) та її порівняння з цивільною дієздатністю, О. Є. Блінков у більшості пострадянських держав відзначає тенденцію щодо небажання знижувати вік заповідальної дієздатності [43, с. 30], тобто вона переважно виникає з повноліттям, а не з досягненням повної цивільної дієздатності до досягнення 18 років. І це при тому, що пропозиції на цей рахунок є досить обґрунтованими, висуваються давно та досить наполегливо [17, с. 80–81; 22, с. 168; 45, с. 10]. Як виняток, можна назвати законодавство Латвії, за яким з 16 років може розпорядитися своїм вільним майном (тобто тим, правочини щодо якого не потребують згоди батьків чи осіб, які їх замінюють), а може, обмеження дієздатності не тягне позбавлення права вчинення заповіту.

Таким чином, можна підбити підсумки, що спадкодавець, будучи суб'єктом спадкового правонаступництва, при цьому не є суб'єктом спадкового правовідношення.

Спадкоємць — це особа, яка у випадку смерті того чи іншого громадянина набуває права одержати його спадкове майно. Коло спадкоємців за законом визначає закон, коло спадкоємців за заповітом — заповіт. Відзначимо насамперед, що якщо спадкодавцем може бути тільки фізична особа, то спадкоємцями можуть бути як фізичні особи, так і юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Іншими словами, коло спадкоємців значно ширше, ніж коло спадкодавців. Так, згідно з ч. 1 ст. 1222 ЦК України спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця й народжені живими після відкриття спадщини. Ч. 2 ст. 1222 ЦК України передбачає, що спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин, відсилаючи до ст. 2 ЦК України.

Однак слід мати на увазі, що здебільшого спадкоємцями виступають саме фізичні особи. Цей підхід як головна ідея проходить через більшість норм книги шостої ЦК України. Наприклад, саме це відображене в ч. 1 ст. 1222 ЦК України, яка як основні спадкоємці визначає саме фізичних осіб, які можуть спадкувати і за заповітом, і за законом. І лише як виняток спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних правовідносин, вказані у ст. 2 ЦК України [45, с. 94–95].

Аналіз положень кн. 6 ЦК України дає підстави вважати, що окремі положення ЦКУ розраховані виключно на фізичних осіб. Зокрема, це правила про усунення від права спадкування (ст. 1224 ЦК України); право на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК України); заповіт з умовою (ст. 1242 ЦК України); спільний заповіт подружжя (ст. 1243 ЦК України); спадкування за законом (ст.ст. 1258–1266 ЦК України) та деякі інші [10, с. 212–213].

Слід погодитися, що для законодавства України характерна загальна тенденція пострадянського спадкового права щодо розширення кола осіб, що спадкують за законом та за заповітом. Не можна погодитися з висновком О. Є. Блінкова, що збільшення кола спадкоємців за законом

відбулося за рахунок включення до нього всіх різновидів публічно-правових утворень, що набувають право власності на майно внаслідок визнання спадщини відумерлою [43, с. 30]. Необхідно вказати, що в такому баченні науковців є певна логіка: територіальні громади (а тільки вони можуть набути право власності на відумерлу спадщину) набувають спадкове майно внаслідок прямої вказівки закону у випадках, коли відсутні чи не закликаються до спадкування інші спадкоємці. Проте, це не є підставою вважати їх спадкоємцями за законом.

Дійсно у зв'язку з оновленням цивільного законодавства відбулося розширення кола суб'єктів, які можуть бути спадкоємцями, дозволено успадковувати будь-яким спадкоємцям, зачатим за життя спадкодавця та народженим після його смерті (а не тільки його дітям). Також розширено кількість черг при спадкуванні за законом та коло осіб, які входять до цих черг (до шостого ступеня споріднення включно). Причому в юридичній літературі наявні ідеї щодо ще більшого розширення кола спадкоємців за законом. Так, О. Є. Блінков обґрунтовує потребу передбачити шосту чергу спадкоємців за законом, до яких слід віднести осіб, які перебували зі спадкодавцем у соціальній спорідненості (пасинки, падчерки, вітчим, мачуха тощо), за умови, що вони надавали матеріальну допомогу спадкодавцю на підставах та у порядку, передбачених чинним сімейним законодавством [43, с. 30].

У більшості країн спадкоємцями за заповітом можуть бути всі суб'єкти цивільного права. Причому в деяких правопорядках правила, аналогічні для насцітурусів (тобто фізичної особи, яка на момент відкриття спадщини ще не народилася) встановлені і для юридичних осіб, що створюються в силу заповіту, яким згодом передається спадкове майно (Литва, Естонія). А в Грузії, Азербайджані та Туркменістані публічно-правові утворення не можуть виступати як спадкоємці за заповітом.

Науковці розробили різноманітні класифікації спадкоємців, зокрема, за підставами спадкування, за особливостями цивільно-правового статусу спадкоємців, за обсягом спадкових прав спадкоємців. Зупинимось на окремих з поділів спадкоємців.

Так, важливим є поділ спадкоємців (як за законом, так і за заповітом) за особливостями закликання до спадкування *на основних (первинних)* та *побічних (вторинних)*. Так, побічний спадкоємець закликається до спадкування лише тоді, коли з тих чи інших причин об'єктивного характеру (наприклад, у зв'язку зі смертю) не закликаються до спадкування інші спадкоємці.

Серед побічних можна виділити:

- 1) спадкоємців за правом представлення;
- 2) спадкоємців у порядку спадкової трансмісії;
- 3) підпризначених спадкоємців;
- 4) спадкоємців, які закликаються до спадкування після осіб, усунених від спадкування в порядку ст. 1224 ЦК України [10, с. 210].

Ще одна досить традиційна класифікація спадкоємців — їх поділ на *присутніх та відсутніх* [46, с. 174–175]. У юридичній літературі можна побачити два розуміння присутніх та відсутніх спадкоємців.

За *першим підходом* критерієм поділу спадкоємців є *факт їх поінформованості про відкриття спадщини*. Відповідно під присутніми розуміються спадкоємці, які перебувають у сфері досяжності та поінформовані про відкриття спадщини. Під відсутніми зазвичай розуміються спадкоємці (за заповітом чи законом), щодо яких немає інформації про їх місце знаходження [22, с. 76] або такі, яким невідомо про відкриття спадщини. Книга шоста ЦК України такого поділу не містить. Ймовірно, припускають науковці, це пов'язано з тим, що тому, що в сучасності телекомунікаційні зв'язки роблять зайвим опікування правами спадкоємців, насамперед від них самих залежить, чи набудуть вони прав у порядку спадкування [22, с. 76]. Проте, як показує судова практика, такий висновок не відповідає реальності. Досить часто причиною непоінформованості про викриття спадщини виступають умисні дії деяких зацікавлених осіб щодо приховування факту смерті спадкодавця.

Щодо права спадкоємців на інформацію про відкриття спадщини, то слід зазначити, що в ЦКУ таке право спадкоємців взагалі не передбачене. Інші спадкоємці це робити також не зобов'язані і, скажемо відверто, часто і не зацікавлені. Згідно зі ст. 63 Закону України «Про нотаріат» нотаріус (а в сільських населених пунктах — посадова особа органу місцевого самоврядування, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, отримавши від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, зобов'язана повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких відоме. Це може бути зроблене через виклик спадкоємців шляхом публічного оголошення або повідомлення у пресі. Проте ці заходи не можна вважати дійсно ефективними. У разі призначення спадкодавцем виконавця заповіту заходи щодо повідомлення спадкоємців про відкриття спадщини вживаються виконавцем заповіту, але і щодо них закон також не передбачає дієвого механізму реалізації. Логічно, що питання необхідності забезпечення потенційних спадкоємців інформацією про відкриття спадщини порушується в юридичній літературі регулярно. Очевидно, що передбачені Законом України «Про нотаріат» заходи мають бути підсилені. Пропонуються різні варіанти вирішення цього завдання, зокрема інформування спадкоємців шляхом створення єдиного видання (друкованого і електронного) для опублікування відомостей про спадщину, що відкрилася, з вільним доступом до нього [22, с. 76–77]. Так, В. А. Чуловський пропонує зобов'язати осіб, уповноважених законом на вчинення нотаріальних дій, розміщувати оголошення про відкриття спадщини в єдиному друкованому виданні та на офіційному вебсайті Міністерства юстиції України [1, с. 5].

Щодо відсутніх спадкоємців (у розумінні тих, місце перебування яких невідоме), то необхідно враховувати такі моменти:

1) ці особи можуть не знати, що вони є потенційними спадкоємцями, особливо якщо вони є віддаленими родичами чи іншими «сторонніми» особами, тобто для здійснення цими особами своїх прав вони мають отримати інформацію про відкриття спадщини;

2) набуття ними прав щодо спадкування не залежить від того, чи знала особа про відкриття спадщини;

3) особі, яка не встигла прийняти спадщину, в тому числі внаслідок непоінформованості її про це, надається право її прийняти за згодою інших спадкоємців, а в разі відсутності їх згоди — за рішенням суду (ч. 2 та 3 ст. 1272 ЦК України) [22, с. 76–77], проте за умови доведення поважності причин пропуску.

На нашу думку, проаналізований підхід варто визнати окремою класифікацією спадкоємців за критерієм *поінформованості спадкоємців про факт відкриття спадщини*, згідно яким спадкоємців за цим поділом доречно називати *поінформованими* та *непоінформованими*.

За *другим підходом* до розуміння присутніх та відсутніх спадкоємців пропонуємо вважати самостійною окремою класифікацією. За нею спадкоємців слід розмежовувати на *присутніх* і *відсутніх, залежно від місця їх проживання* (фактично йдеться про наявність чи відсутність спільного місця проживання зі спадкоємцем на момент відкриття спадщини). Суттєве значення цього поділу ще В. І. Серебровський вбачав у тому, що залежно від приналежності спадкоємців до тієї чи іншої категорії встановлюються різні способи прийняття спадщини [46, с. 174–175].

А з цим і пов'язуються певні особливості їх прав та способів придбання права на спадщину [22, с. 77; 10, с. 210–211]. Зокрема:

1) присутній спадкоємець, що проживав зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини, є спадкоємцем четвертої черги (ст. 1264 ЦК України);

2) спадкоємець, що проживав із спадкодавцем на час відкриття спадщини, презюмується таким, що прийняв спадщину, якщо він не подав заяву про відмову від прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1268 ЦК України);

3) спадкоємці, які протягом не менш як одного року до часу відкриття спадщини проживали разом із спадкодавцем однією сім'єю, мають переважне право перед іншими спадкоємцями на виділ їм у натурі предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку в розмірі частки у спадщині, яка їм належить (ч. 1 ст. 1279 ЦК України) [10, с. 211; 22, с. 76–77].

У той же час відсутній спадкоємець має право розраховувати на додатковий строк для прийняття спадщини при його пропуску (ст. 1272 ЦК України), перерозподіл спадщини у такому випадку (ст. 1280 ЦК України) тощо [10, с. 211].

Отже, усі три наведені вище класифікації спадкоємців (за особливостями закликання до спадкування, за поінформованістю спадкоємців про факт відкриття спадщини, за місцем проживання спадкоємців) мають важливе прикладне значення. Вони дозволяють прослідкувати особливості набуття права на спадщину такими спадкоємцями, виявити недоліки законодавства й особливості його застосування на практиці.

Усі вказані в ст. 2 ЦК України суб'єкти можуть виступати як спадкоємці. Але, враховуючи що переважна більшість спадкоємців — це саме фізичні особи, зупинимося на їх особливостях як спадкоємці.

Громадянин може бути спадкоємцем, незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо. Отже, спадкоємцями можуть бути не тільки дієздатні, а й особи з неповним об'ємом цивільної дієздатності. В останньому випадку

відповідні дії, необхідні для прийняття спадщини, здійснюють їх законні представники — батьки (усиновлювачі), опікуни.

Як уже вказувалося, закон допускає закликання до спадкування не тільки громадян, які є живими на момент відкриття спадщини, а й тих осіб, що були зачаті за життя спадкодавця і народилися живими після відкриття спадщини, тобто вже після смерті спадкодавця. Особа, інтереси якої підлягають охороні ще до її народження, називається *nasciturus* (тобто *ще не народжена*) [23, с. 541]. Ця норма не є свідченням того, що ненароджена дитина визнається суб'єктом права, оскільки її інтереси будуть враховуватися лише за умови, що вона народиться живою. Якщо ж вона народиться мертвою, то факт її зачаття втрачає будь-яке юридичне значення, оскільки її правоздатність так і не виникла з усіма відповідними наслідками цього. Отже, такий суб'єкт права не з'явився, відповідно він не може закликатися до спадкування. Водночас дитина набуває права спадкування й у випадках, якщо вона після свого народження прожила усього кілька годин, хвилин чи секунд [37, с. 18].

Як необхідні можна виділити дві умови для закликання таких осіб до спадкування: факт зачаття за життя спадкодавця; народження живим після смерті спадкодавця. Що стосується насцитурусів, то зазначене правило діє щодо них з тією різницею, що суб'єкта правовідносин не існує в день смерті спадкодавця, він з'являється пізніше [4, с. 26–27].

На сьогодні в юридичній літературі висловлюються пропозиції щодо розширення переліку спадкоємців, передбачених у ст. 1222 ЦК України. Так, Ю. О. Заїка вважає, що до спадкоємців слід відносити не тільки осіб, які були зачаті за життя спадкодавця, а й тих осіб, які були зачаті після смерті спадкодавця внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій [20, с. 10–11] (ДРТ). Подібну позицію підтримує й О. П. Печений, В. А. Чуловський [22, с. 207–208; 1, с. 5]. Ю. О. Заїка у продовження своєї пропозиції пропонує для спрощення встановлення процедури батьківства внести зміни до СК України щодо порядку визначення походження дітей [20, с. 10–11].

Мова йде про так званих «постмортальних спадкоємців». Можливість кріоконсервації сперми, яйцеклітин та створення ембріонів *in vitro* зробили можливим зачаття дитини після смерті одного або навіть обох його батьків, і кількість зачаття дітей після смерті батьків останні десятиліття зростає по всьому світу [47, с. 91]. Чинне законодавство України не врегульовує ані питання визначення походження таких дітей, від осіб, генетичний матеріал яких використано постмортально, ані їх спадкові права. У вітчизняній цивілістиці склалося дві течії: від повного заперечення прав таких дітей (Г. Анікіна, Р. Шишка) [48; 49] до їх визнання (І. Рубець) [50]. Як вказує А. В. Майфат, на сьогодні (включаючи штучне запліднення, імплантацію ембріона, в тому числі в тіло сурогатної матері), вчені виділяють шість теоретично можливих способів відтворення людського життя. ДРТ, які на сьогоднішній день мало врегульовані (або взагалі ігноруються) цивільним законодавством, можуть породити низку проблем, включаючи визначення кола спадкоємців. При цьому в актах чинного законодавства не розкривається значення багатьох медичних

термінів, що породжує низку питань, що мають безпосереднє відношення до проблеми спадкової правоздатності [51, с. 20].

Відповідно до порівняльно-правового дослідження ЄСПЛ у справі *Во проти Франції* права зачатої за життя спадкодавця дитини захищаються у переважній більшості юрисдикцій світу [52]. Світ вже навіть бачив приклади, коли дитина народилася після смерті своєї матері [53; 54; 55; 56]. У той же час права дитини, зачатої з використанням ДРТ після смерті одного або обох із батьків у більшості країн світу, залишаються невирішеними [52]. Така можливість породжує низку проблемних ситуацій, пов'язаних з реалізацією спадкових прав не тільки цієї дитини, але й інших спадкоємців, що на момент народження такої дитини вже могли вступити у права спадкоємців [57, с. 35]. Міжнародний досвід різних країн щодо правового регулювання зазначених відносин є різноманітним. Так, у низці країн (наприклад, Ізраїль) посмертна інсемінація допускається тільки за рішенням суду, в якому визначаються також спадкові права майбутньої дитини. В інших країнах (Іспанія, Бельгія) вводять тимчасове обмеження, протягом якого допускається використання репродуктивних технологій. У деяких країнах (Болгарія, Німеччина, Данія, Італія) посмертна інсемінація прямо заборонена законом [58, с. 11]. М. Л. Шелютто в різних підходах законодавства різних країн до можливості постмортальної репродукції вбачає й історичні причини. Зокрема, науковець пояснює літеральне відношення Ізраїлю трагедією Голокосту та значним винищенням осіб єврейського походження в роки другої світової війни. І навпаки, на думку автора, Німеччина, маючи ідеологічну провину за загибель населення інших країн та націй (в тому числі внаслідок проведення нелюдських дослідів над людьми) категорично проти посмертної репродукції [48, с. 92].

Проте одне питання — допустимість у певних державах постмортальної репродукції в принципі, і зовсім інше — чи визнаються діти, народжені після смерті особи, чий генетичний матеріал якої використано для їх народження, спадкоємцями за такими спадкодавцями. Коло держав, які допускають спадкування постмортальними спадкоємцями (і це при умові, що їх походження встановлене), є ще меншим. Навіть в Ізраїлі, Великобританії, Нідерландах таке не допускається. Судова практика 21 штату США та канадської провінції Британська Колумбія переважно виходить з того, що в такої дитини потенційно можуть виникнути права спадкоємця, але за умови, що на це була попередня згода особи, яка залишила свій генетичний матеріал [57, с. 35]. Як показує практика деяких зарубіжних країн, це не єдина умова спадкування. Зазвичай законодавство обмежує період з моменту відкриття спадщини, протягом якого може бути зачата така дитина, встановлюються й інші додаткові умови. Головна ідея, якої прагне досягнути законодавство таких держав — знайти баланс для захисту та забезпечення інтересів як можливих постмортальних, так і звичайних спадкоємців [48, с. 96–97].

Можна підсумувати, що норми спадкового права України майже не враховують сучасні досягнення репродуктивної медицини та досвід інших держав [59, с. 146–150], є досить консервативними. Вважаємо, що це не погано.

За умови відсутності будь-яких законодавчих приписів, залишається відкритим питання щодо можливості включення розпорядження про посмертну інсемінацію до заповіту. О. П. Печений висловлюється на рахунок позитивного вирішення цього питання [60, с. 146–150]. Хоча, як показує аналіз судової практики по застосуванню кн. 6 ЦК України, слід виходити з того, що дозволеним є лише те, що прямо передбачене спадковим законодавством.

Отже, незважаючи на актуальність питання про постмортальних спадкоємців, на сьогоднішній день воно не отримало належного (а часто — й взагалі будь-якого) правового регулювання в більшості держав світу. Це пов'язане з неможливістю прорахування наслідків (насамперед, негативних) введення в законодавство такого поняття.

Внаслідок проведеного дослідження зроблено такі **висновки**.

Спадкові правовідносини виникають завжди як регулятивні, але при їх порушенні тощо можуть стати охоронними. Спадкодавець та спадкоємець є суб'єктами спадкового правонаступництва.

У класифікації за ознакою визначеності суб'єктів спадкові правовідносини не можна віднести ані до відносних, ані до абсолютних. Пропонується називати спадкове правовідношення умовно-абсолютним. У такому правовідношенні спадкоємцю належить право спадкування, а з боку зобов'язаних є дві категорії осіб:

1) «всі і кожен», хто знаходиться в межах юридичної доступності до спадкоємця (їх роль зводиться до пасивного утримання від дій, які можуть бути перешкодою у здійсненні права спадкування);

2) нотаріус, який має обов'язок активного характеру. Особливість полягає ще в тому, що особа нотаріуса наперед невідома, вона з'ясовується лише після відкриття спадщини.

Спадкове правовідношення може мати як свого суб'єкта лише одного спадкоємця, множинності тут бути не може.

Усі пов'язані зі спадкуванням правовідносини, які не забезпечують спадкового правонаступництва, можна назвати спадковими лише умовно. Враховуючи їх тісний взаємозв'язок з правовідношенням щодо спадкування, слід вважати їх спадковими допоміжними правовідношеннями. А правовідношення з приводу спадкового правонаступництва є спадковим основним правовідношенням. Деякі з цих правовідносин другого виду виникають і розвиваються вже після припинення спадкового основного правовідношення.

Проведено класифікацію учасників спадкових правовідносин за критерієм їх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків та за наявністю свого інтересу у спадкуванні. У результаті виділені такі групи учасників спадкових правовідносин:

1) учасники, які володіють усією сукупністю прав та обов'язків, що переходять у порядку спадкування (спадкоємці);

2) учасники, що наділені окремими правами та обов'язками, що переходять у процесі спадкування (зокрема відказоодержувачі, особи, на користь яких здійснено покладення, кредитори спадкодавця);

3) учасники, які не мають жодних прав відносно спадкового майна, але наділяються обов'язками щодо його охорони, сприяння у реалізації прав спадкоємців щодо спадщини та оформлення спадкових прав (виконавці заповіту, нотаріуси тощо).

Спадкодавець є суб'єктом спадкового правонаступництва, проте не виступає суб'єктом (учасником) спадкового правовідношення. Проте роль цієї особи є особливою, оскільки саме з його смерті спадкування стає можливим в принципі.

Спадкоємцями здебільшого виступають фізичні особи. Обґрунтована доцільність класифікації спадкоємців на поінформованих та непоінформованих залежно від факту їх поінформованості про відкриття спадщини.

Норми спадкового права України майже не враховують сучасні досягнення репродуктивної медицини та досвід інших держав.

Список використаних джерел

1. Чуловський В. А. Правове регулювання спадкових відносин в Україні. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 22 с.
2. Рябоконт Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2002. 20 с.
3. Бичківський О. О. Регулювання спадкових правовідносин за законодавством України та зарубіжних країн: приватно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2012. 200 арк.
4. Гонгалю Ю. Б. Юридические факты в наследственном праве России и Франции: сравнительно-правовое исследование. М. : Статут, 2010. 310 с.
5. Валах В. В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США). Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2009. 19 с.
6. Кириллова Н. С. Наследственное правоотношение. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. М., 2002. 25 с.
7. Донцов Д. Ю. Подружжя як суб'єкт спадкових правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 12, Том 2. С. 46–48.
8. Главач-Хомин І. І. Учасники спадкових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ. 2017. 230 арк.
9. Цивільне право / наук. ред. О. В. Дзера. К. : Вентурі, 1997. 479 с.
10. Харьковская цивилистическая школа: грани наследственного права / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2016. 606 с.
11. Рішення Миколаївського районного суду Львівської області від 08.11.2013 р. у справі № 447/2442/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/2wRFjjW>.
12. Рішення Пролетарського районного суду міста Донецька від 19.02.2013 р. у справі № 2/262/350/2013. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3cY9pD5>.
13. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 19.01.2018 р. у справі № 640/2983/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3cY1rcU>.

14. Рішення Суворовського районного суду м. Херсона (заочне) від 10.01.2013 р. у справі № 2120/14241/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3cPkGr0>.
15. Рішення Миколаївського районного суду Львівської області від 08.11.2013 р. у справі № 447/2442/13-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/2QcGy44>.
16. Скахун О. Ф. Теорія держави і права. 4-е вид. К. : Алерта, 2013. 524 с.
17. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
18. Цивільне і сімейне право України. Вид. 2-е / за ред. Є. О. Харитоновна, А. І. Дрішлюка. Х. : Одиссей, 2003. 640 с.
19. Цивільне право України : у 2-х кн. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. Юрінком Інтер, 1999. Кн. 2. 784 с.
20. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К. 2007. 33 с.
21. Кухарев О. Є. Спадкове право України. К. : Алерта, 2013. 328 с.
22. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій. Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Х. : ФО-П Колісник А. А. 2009. Т. 12: Спадкове право, 544 с.
23. Гражданское право / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Изд. 3-е. М. : ПБОЮЛ Л. В. Рожников, 2001. Том 3. 632 с.
24. Власов Ю. Н., Калинин В. В. Наследственное право. М. : Юрайт-Издат, 2002. 352 с.
25. Ленковская Р. Р. Наследственные правоотношения: понятие и содержание. *Социально-политические науки*. 2017. № 4. С. 48–50.
26. Корнеева И. Л. Наследственное право Российской Федерации. 3-е изд. М. : Юрайт, 2012. 364 с.
27. Пицк Х. З. Права та обов'язки спадкоємців та спадкодавця при спадкуванні за законом. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2012. 16 с.
28. Гражданский кодекс Украины: Комментарий. Х. : Одиссей. 2003. Т. 2. 1024 с.
29. Цивільне право України / за ред. Р. О. Стефанчука. К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. 448 с.
30. Черных Е. Первый в мире замороженный человек уже полвека хранится в «холодильнике»! (21.01.2017). *КР.УА*. URL : <http://bit.ly/2U1b6He>.
31. Рузманова Ю. Как замораживают людей для оживления в будущем (29.01.2015). *The Village*. URL : <http://bit.ly/2vnGqHQ>.
32. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2016. 465 арк.
33. Егоров Н. Д. Наследственное правоотношение. *Вестник Ленинградского государственного университета. Право*. 1988. № 6, Вып. 3. С. 121–127.
34. Козловська Л. В. Фізичні особи як суб'єкти спадкових правовідносин. *Суб'єкти цивільного права* / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Х. : Харків юридичний. 2009. С. 163–188.
35. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини. К. : Істина, 2008. 304 с.

36. Главач І. І. Теоретичні питання класифікації учасників спадкових правовідносин. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Вип. 43. Одеса, 2017. С. 201–210.
37. Заїка Ю. О., Рябоконь Є. О. Спадкове право. К. : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
38. Рішення Крюківського районного суду м. Кременчука від 06.06.2019 р. у справі № 537/313/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/3aSmHPp>.
39. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика. К. : Атіка, 2002. 496 с.
40. Фурса С. С. Вчинення консулом нотаріальних дій щодо спадкування майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2015. 231 с.
41. Рішення Макарівського районного суду Київської області від 28.10.2019 р. у справі № 370/1234/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://bit.ly/2W9VWC0>.
42. Рябоконь Є. О. Спадкове правовідношення в цивільному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2002. 229 арк.
43. Блинков О. Е. Общие тенденции развития наследственного права государств-участников Содружества Независимых Государств и Балтии : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. М., 2009. 451 арк.
44. Чуйкова В. Ю. Правові питання спадкування за заповітом. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 1999. 19 с.
45. Печений О. П. О субъектах наследственных правоотношений. *Известия Байкальского государственного университета*. 2013. № 4 (90). С. 93–97.
46. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права. М. : Статут, 2003 (по изд. 1953 г.). 558 с. («Классика российской цивилистики»).
47. Шелютто М. Л. Дети, зачатые после смерти родителя: установление происхождения и наследственные права. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2016. № 4. С. 91–98.
48. Анікіна Г. В. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2014. 184 арк.
49. Шишка О. Р. Право неіснуючого учасника цивільних правовідносин як правова фікція. *Право та управління*. 2001. № 1. С. 489–511.
50. Рубець І. Проблеми правового регулювання посмертних репродуктивних програм *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 245–252.
51. Майфат А. В. Суррогатное материнство и иные формы репродуктивной деятельности в новом Семейном кодексе РФ. *Юридический мир*. 2000. № 2. С. 19–33.
52. Case of Vo v. France (Application no. 53924/00). Judgment, 8 July 2004. *The European Court of Human Rights*. URL : <https://bit.ly/3dV06E8>.
53. В Чехии ребенок родился спустя месяцы после фактической смерти матери (28.08.2019). *EADaily*. URL : <http://bit.ly/2U386d9>.
54. Kraków: Dziewczynka urodziła się 56 dni po śmierci matki [18.09.2019]. *Gazeta Krakowska*. URL : <http://bit.ly/2wTCrD8>.
55. Зорина В. Редчайшее событие: ребенок родился после смерти матери в аварии (25.01.2018). *Cosmopolitan*. URL : <http://bit.ly/2TOIJOM>.
56. Healthy boy born to mother brain-dead since February (08.06.2016). *The Portugal News*. URL : <http://bit.ly/2QcGRMg>.

57. Слабошпицька У. О. Сучасні тенденції в уніфікації правового регулювання міжнародних спадкових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2015. 225 с.
58. Шукшина Ж. А. Наследственное право и современные репродуктивные технологии. *Медицинское право*. 2011. № 6. С. 41–45.
59. Печеный О. П. Некоторые медико-правовые проблемы наследственного права. *Право и этика биомедицинской деятельности в России и за рубежом* / под ред. Г. Б. Романовского, И. Я. Сенюты. Пенза : Изд-во ПТУ, 2014. С. 144–152.

Надійшла до редакції 12.12.2019

Maryna BORYSLAVSKA

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Subjects of Hereditary Succession and Subjects (Participants) of Hereditary Legal Relations

The article explores the peculiarities of the hereditary legal relationship, which allow to characterize its subjective composition. It has been established that hereditary legal relations are regulatory, but in case of violations of hereditary rights are transformed into protective ones. The relationship between the concepts of «subject of hereditary law», subject of hereditary succession, «subject of hereditary legal relationship», participant of hereditary legal relationship has been studied. It has been established that a testator and an heir are subjects of hereditary succession. The conclusion that the heir cannot be the subject of hereditary legal relationship is further confirmed, since from the moment of death his legal capacity ceases. The heir is the central or compulsory subject (participant) of the hereditary legal relationship, because without the heir of the hereditary legal relationship there can be no legal relationship at all. It has been established that the categories «participant of hereditary legal relations» and «subject of hereditary legal relations» are identical and derived from «subject of hereditary law». It has been proved that the hereditary legal relationship should be considered conditional-absolute, as the passive duty belongs to absolutely all persons and the active duty — to the notary. The existence of hereditary main and hereditary auxiliary legal relations has been established. The participants of hereditary legal relations were classified by the criterion of their subjective rights and legal obligations and by the presence of their interest in inheritance. A general analysis of the civil status of the heir and heir was carried out. The question of the granting of dough capacity to minors (including emancipated minors) is raised. Heirs were classified by the peculiarities of calling for inheritance, by the fact of awareness of the discovery of inheritance, by the place of residence of heirs. Since the vast majority of heirs are individuals, a more detailed analysis focuses on heir individuals. The experience of various countries on post mortem reproduction and the possibility of inheritance by such children has been studied.

Keywords: *hereditary legal relationship, testator, heir, nasciturus, post mortem reproduction, inheritance by a post mortem heir.*